

Bíró-Nagy András: Baloldali fiatalok 2013

A balközép olvasztótégely és a fogyatkozó established baloldal

BEVEZETÉS

2012 és 2013 politikai eseményei alapjaiban rendezték át az erőviszonyokat a baloldalon a fiatalok között. Bajnai Gordon visszatérése – a volt miniszterelnök Együtt 2014 elnevezésű mozgalmának zászlóbontása és a „hatni akaró zöldek” felé tett közeledési kísérletei – olyan dilemma elé állították a 2012-ben a fiatalok között messze legnépszerűbb LMP politikusait, amit képtelen voltak megoldani. Az ellenzéki összefogást akaró és elutasító LMP szakadása után hasonló folyamatok játszódtak le a párt egyetemista és főiskolás támogatói között éppúgy, mint a tábor egészében. Az established baloldal és jobboldal szereplőivel való összefogást elutasítók továbbra is kitartanak az LMP mellett. Azok azonban, akik a kormányváltás érdekében elkerülhetetlennek tartják az összefogást a szocialisták által támogatott volt miniszterelnökkel, új pártjával és végső soron egy választási együttműködés keretein belül az MSZP-vel is, mára jelentős részben az Együtt és az összefogáspárti LMP-sekből alakult Párbeszéd Magyarországért párt szövetsége mögé soroltak be.

A teljes népeességben látott tendenciák fényében valószínűnek tűnik, hogy a volt LMP-s fiatalokra már önmagában a „korszakváltás” nevében egy széles körű összefogás ígéretével kampányoló Együtt 2014 megalakulása mágnesként hatott. Az E14 támogatottsága már 2012 végén-2013 elején stabilizálódott, az LMP végleges szakadása és a PM-esek csatlakozása utáni hónapokban pedig nem nőtt. Akiknél az ellenzéki összefogás volt a prioritások élén, már nem sokkal azt követően válhattak, hogy a 2012. novemberi kongresszuson az LMP-s belharcok eldőlni látszódtak. A PM-esek 2013 kora tavaszi érkezése a legtöbbek számára inkább megerősítésként hathatott, mintsem a váltás valódi motivációjaként. Ez már csak annak fényében is reálisnak tűnik, hogy – mint a kutatás keretében a baloldali fiatalokkal folytatott fókuszcsoporthoz beszélgetés is mutatta – a pártszövetség fő vonzereje a Bajnai Gordon „válságkezelő kormánya” iránti nosztalgia, a higgadt, nyugodt, európeér, „jó kormányzás” imázsa, és jóval kevésbé a zöld baloldali ideológia.

Az egyetemisták és főiskolások között az Együtt feltűnése nemcsak az LMP-re, de az MSZP és a DK támogatottságára is komoly hatással volt. Az Együtt–PM szövetség néhány hónap alatt egy balközép olvasztótégellyé vált, amelyben az összefogáspárti volt LMP-sek mellett a szocialisták és a Demokratikus Koalíció korábbi támogatói is megtalálhatók (és valószínűsíthetően olyanok is, akik korábban nem találtak maguknak olyan pártot, amelyet támogatni tudnának). Az Együtt–PM 2013-ra a legnépszerűbb baloldali erővé vált a korosztályban, a pártválasztók 22 százaléka szavazna Bajnai Gordon formációjára. Az MSZP veszített amúgy sem magas támogatottságából az egyetemisták között: 2012-ben a pártválasztók 7, 2013-ban 5 százaléka volt szocialista szimpatizáns (a szocialisták támogatottságának folyamatos csökkenését jól dokumentálták az előző évtized legfontosabb ifjúságkutatásai: LAKI–SZABÓ A.–BAUER 2001, 54, BAUER–SZABÓ A. 2005, 95, BAUER–SZABÓ A. 2009, 115). A DK még inkább megsínylette Bajnai visszatérését, a pártot választani tudók körében 5-ről 2 százalékra esett vissza Gyurcsány Ferenc pártjának támogatottsága.

Az Együtt–PM szavazói körében összeérni látszik tehát a „rég” és az „új”, a 2012-ben még élesen elválasztható *established* és az azt korábban teljes mértékben elutasító újhullámos baloldal. Jelen írás célja, hogy a 2012-es kutatás adatai alapján született „Sokszínű fiatal baloldal” (BÍRÓ-NAGY 2012) c. tanulmányban alkalmazott módszerek és a két kutatás közötti összehasonlítás alkalmazásával bemutassa, hogy kik a magyar baloldali fiatalok 2013-ban. Az elemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen szocio-demográfiai háttérrel rendelkeznek, milyen a közéleti aktivitásuk és milyen értékrenddel bírnak azok a fiatalok, akik baloldali pártok támogatójaként jelölték meg magukat az Aktív Fiatalok Magyarországon (továbbiakban Aktív Fiatalok) kutatás második hullámában.¹¹⁹ Mik a pártválasztás fő magyarázó tényezői a baloldalon? Hol helyezkednek el a különböző baloldali formációk szimpatizánsai egymáshoz képest attitűd- és értékvilágbeli kérdésekben? Ki a baloldali gazdasági kérdésekben? Ki a liberálisabb kulturális-társadalompolitikai ügyekben? Mi változott e tekintetben az elmúlt egy évben? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

119. A vizsgálat módszertanáról részletesen lásd SZABÓ A. 2014 jelen kötetben.

A baloldali fiatalok bemutatásához elengedhetetlen, hogy a három politikai formáció, az Együtt–PM, az MSZP és a DK választóit vessük össze társadalmi háttér, közéleti aktivitás és értékrend alapján. Az elemzés a három szereplő közötti összefüggésekre összpontosít. Az Együtt–PM és a jelenlegi, illetve a korábbi LMP közötti összehasonlítást a kötetben egy másik tanulmány (KEIL 2013) végzi el. Szintén fontos megvizsgálni, hogy mi változott egy év alatt, nemcsak a pártpreferenciák terén, hanem az egyes táborkok belső összetételében is.

1. A BALOLDALI FIATALOK TÁRSADALMI–DEMOGRÁFIAI HÁTTERE

Az már a 2012-es¹²⁰ kutatási adatok alapján is világos volt, hogy a 2010 utáni világban Budapest maradt a baloldal legfontosabb fellegvára. Ez az erősség természetesen relatív: nincs a fővárosban a baloldalnak elsöprő fölénye, de kétségtelül itt a legerősebb, és ez a baloldali szavazók település szerinti összetételéből is jól látszik. A Bajnai Gordon új pártjából és az összefogáspárti volt LMP-sekből alakult Együtt–PM szövetség esetében a főváros-centrikusság az egy évvel korábbi baloldali adatokhoz képest is szembetűnő (1. táblázat). Az Együtt–PM támogatóinak 40 százaléka budapesti – ez az összes egyetemista-főiskolás fiatal átlagánál (25 százalék) messze magasabb arányt jelent. Minden más szegmensben átlag alatt reprezentált ugyanakkor a Bajnai Gordon által vezetett pártszövetség. Az Együtt-szimpatizáns fiatalok 21 százaléka él megyei jogú városban (az összes fiatal tekintetében ez az arány 26 százalék), 26 százalékuk kisvárosi lakos (28 százalék a teljes mintában) és mindössze 13 százalék a falusiak aránya Bajnai Gordon támogatói között. Az egyetemisták-főiskolások közül, minden második él községben.

Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatásának első hullámában még a kiemelten főváros-centrikus DK és LMP sem támaszkodott olyan mértékben a budapesti fiatalokra saját táborán belül, mint a pártrendszer baloldalának átalakulása után az Együtt–PM. Mindkét párt nagyjából az egyetemista-főiskolás szavazóinak egyharmadát szerezte a fővárosból, az Együtt 40 százaléka innen nézve még inkább kontextusba helyezi az új párt – és mivel a baloldali fiatalok nagy része velük szimpatizál, az egész ifjú baloldal – támogatói struktúráját. Az MSZP az egy évvel korábbihoz képest némileg visszaesett az egyetemista-főiskolás fiatalok között, és a párt 2013-as támogatói összetételéből az is látszik, hogy hol vesztek fiatal szavazókat a szocialisták. Míg 2012-ben a körülményekhez képest kifejezetten erős volt az MSZP a megyei jogú városokban, addig 2013-ban ebben a szegmensben már csak átlag alatt reprezentáltak a szocialisták. A pártválasztók között 5 százalék támogatottsággal rendelkező MSZP ifjú szavazóinak gerincét immáron a kisvárosokban élők teszik ki: a szocialista fiatalok 37 százaléka él ilyen településen, míg az összes fiatalnak csak 28 százaléka kisvárosi. Mivel összességében az MSZP támogatottsága visszaesett az egyetemisták-főiskolások között, az tűnik valószínűnek, hogy a nagyobb városokban vesztek szavazókat a párt, míg a kisebb városokban nem vagy sokkal kevésbé, amivel fel is értékelődtek – a táboron belül – a kisvárosi szimpatizánsok. A budapesti szavazók súlya az országos átlagnak megfelelő, a falusi támogatók aránya pedig annál valamelyest alacsonyabb – de a párton belüli tavalyi aránnyal azonos. A Demokratikus Koalíció támogatói nagyon kevesen maradtak az Együtt–PM megjelenése után, de akik továbbra is Gyurcsány Ferenc pártját támogatják, a 2012-es felméréshez hasonlóan erősen városi – és azon belül is fővárosi – karaktert mutatnak.

1. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok megoszlása a lakóhely típusa szerint, 2012–2013 (százalékos megoszlás)

párt / vizsgálati hullám		Budapest	Megeyi jogú város	Egyéb város	Község
Együtt–PM 2013		40	21	26	13
MSZP	2012	26	36	23	15
	2013	24	24	37	15
DK	2012	34	14	27	25
	2013	39	23	23	15
Összes fiatal	2012	25	25	30	20
	2013	25	26	28	20

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon, 2013-as kutatásai.

120. A 2011 végén, 2012 elején készített kutatás módszertanáról részletesen lásd RÓNA–SZABÓ A. 2012.

Azt a hipotézist, hogy az Együtt 2014 megalakulását követően a szocialisták támogatókat veszíthettek a szerencsésebb társadalmi háttérű fiatal szavazók közül, a családi háttérrel érintő adatok is alátámasztják (2. táblázat). A fiatal szocialisták szüleinek képzettsége a 2012-es felmérésben az országos átlagnak volt megfelelő, míg az LMP-s és a DK-s fiatalok nagy része kifejezetten privilegizált háttérből érkezett. Az MSZP-s fiatalok 2013-ra már az országos átlagnál jelentősen rosszabb családi háttérrel rendelkeznek. Tízből hat szocialista fiatal édesapja szakmunkásképzőt vagy szakközépiskolát végzett, ami 10 százalékponttal magasabb arány az egy évvel korábnál. Erre az adatsorra is igaz lehet, amit a településtípusok szerinti szavazói összetétel elemzésénél láttunk: nem feltétlenül lett több alacsony végzettségű szülővel rendelkező szimpatizánsa az MSZP-nek, hanem egyszerűen ők maradtak és értékelődtek fel a szocialisták számára, a jobb családi háttérrel bírók között elszorított veszteség következményeként. 2013-ban kijelenthető, hogy a szocialista egyetemisták-főiskolások csaknem kétharmada előre lép az édesapák képzettségéhez képest. Az átlagosnál rosszabb családi háttérrel bíró szocialista fiatalok mellett, éles kontrasztban állnak az Együtt-PM támogatói, akik az összes párt közül a legértelmiségibb háttérrel rendelkeznek. A szimpatizánsok több mint fele (52 százalék) édesapjának felsőfokú végzettsége van, szakmunkásképzős-szakközépiskolás szülői háttérrel pedig mindössze 37 százalékuk bír. Előbbi 12 ponttal magasabb a teljes minta átlagánál, utóbbi pedig tíz százalékponttal alacsonyabb annál. Ezzel – számos forrásból – egy olyan mértékű értelmiségi koncentrációt valósít meg nagyban az Együtt-PM, mint amilyen a 2012-es kutatás során a DK-nak sikerült egy jóval kisebb támogatói bázison. A megmaradt DK-sok karaktere hasonló a tavalyihoz, de a párt méreteihez képest hatalmas szavazatvesztés jelzi, hogy a jó háttérrel rendelkező DK-sok közül többen gond nélkül választhatták új kedvenc pártjuknak Bajnai Gordon alakulatát.

2. táblázat.

Az Együtt 2014-PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok megoszlása az édesapa legmagasabb iskolai végzettsége szerint, 2012–2013 (százalékos megoszlás)

párt / vizsgálati hullám		legfeljebb 8 osztály	szakmunkásképző, szakközépiskola	gimnázium	felsőfokú végzettség
Együtt-PM 2013		1	37	10	52
MSZP	2012	2	51	9	38
	2013	0	61	3	36
DK	2012	0	37	12	51
	2013	8	31	15	46
Összes fiatal	2012	2	48	10	40
	2013	3	47	10	40

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon, 2013-as kutatásai.

Az Együtt-PM-esek átlagosnál jobb háttére az anyagi függetlenség tekintetében is megmutatkozik (3. táblázat). Kétharmaduk tudja, legalább részben megteremteni az önálló élet alapjait: 17 százalékuk él a szülőktől teljesen külön kasszán, felük pedig legalább a megélhetéshez szükséges források egy részét elő tudja teremteni. Bajnai Gordon szimpatizánsainak 34 százaléka él teljes mértékben a szülők anyagi támogatásával, ami nemcsak a többi baloldali pártnál kisebb arány, de az összes pártot tekintve is a legjobb anyagi helyzetet jelzi.

Az anyagi függetlenségre vonatkozó eredmény sor is arra utal, hogy a tavalyi DK-sok közül a legjobb helyzetben lévők 2013-ra elhagyták Gyurcsány Ferenc pártját. A DK mellett továbbra is kitartó fiatalok az összes fiatal átlagának megfelelő háttérrel rendelkeznek, ami 2012-ben még nem így volt: akkor a pártváltások 5 százalékát kitevő DK-sok voltak a legjobb helyzetben az anyagi függetlenség szempontjából.

A szocialista fiatalok helyzete nem lett kedvezőbb egy év alatt a teljes mintához képest. Továbbra is igaz, amit tavalyi elemzésünkben kiemeltünk: a magukat baloldali pártok támogatóinak mondó fiatalok között egyedül a szocialisták érkeznek átlagos vagy annál rosszabb társadalmi háttérből. Mindössze minden tizedik ifjú MSZP-s képes arra, hogy önálló egzisztenciát teremtsen magának felsőfokú tanulmányai idején, és az átlagnál többen (45 százalék) vannak teljesen ráutalva a szülők anyagi támogatására. 2012-höz képest arányaiban valamivel többen vannak, akik részben már finanszírozni tudják életüket – ez az egyetlen mutató, amiben az MSZP-s fiatalok nem állnak rosszabbul az országos átlagnál. Az összkép azonban egyértelmű: a szocialista fiatalok, a szülők iskolai végzettsége mellett, az anyagi függetlenség tekintetében is az átlagnál rosszabb körülmények közül jönnek.

3. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok megoszlása anyagi függetlenség szempontjából, 2012-2013.
„Szüleidtől külön kasszán élsz-e?”
 (százalékos megoszlás)

Válaszkategória	Együtt–PM 2013	MSZP		DK		Összes fiatal	
		2012	2013	2012	2013	2012	2013
Igen	17	13	10	18	15	18	15
Nem	34	52	45	34	39	44	40
Részben igen, részben nem	49	35	45	48	46	38	45

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

2. A BALOLDALI FIATALOK ÉS A KÖZÉLET

A közéleti érdeklődést vizsgálva egyértelművé válik az is, hogy az Együtt 2014–PM pártszövetség nemcsak a privilegizált helyzetben lévő egyetemisták-főiskolások kedvenc pártja, de egyben az aktív baloldaliak is náluk összpontosulnak. Habár a korosztály egésze viszonylag kevés érdeklődéssel figyeli a politikai folyamatokat – 35 százalék állítja magáról, hogy inkább vagy nagyon érdekli a politika¹²¹ –, az Együttnél az számít ritkaságnak, akit nem érdekel (4. táblázat). Bajnai Gordon támogatóinak 52 százaléka ötfokú skálán négyes vagy ötös értéket jelölt meg a politika iránti érdeklődést vizsgáló kérdésre. Ezzel ez az egyetlen politikai erő, amelynél abszolút többségben vannak azok, akiket érdekel a politika. Az Együtt–PM-esek mindössze 22 százaléka helyezte el magát a nem érdeklődő térfélen.

Nemcsak a közéleti kérdések iránt kifejezetten érdeklődő Együtt-szimpatizánsokhoz, hanem a 2012-es saját magukhoz képest is passzívnak számítanak az MSZP 2013-as fiatal szavazói. Míg egy évvel korábban közel negyven százalékukat érdekelte kevésbé vagy egyáltalán nem, hogy mi történik a politikában – és már ezzel is az MSZP-é volt a legpasszívabb tábor –, addig most már 54 százalék tart távolságot a közügyektől. Szembetűnő a korábbi aktív szocialisták megfoghatósága: tízből három MSZP-s fiatal érdekel a politika, ami az egy évvel ezelőtti helyzethez képest is 16 százalékpontos visszaesés. A korábban a legaktívabb csapatnak számító DK is jócskán passzívvá vált egy év alatt. 2012-ben az LMP-sek aktív fele mellett ők voltak politikai ügyek iránt leginkább fogékony közösség, mára a teljes minta átlagának megfelelő közéleti érdeklődést mutatnak. Az MSZP-s és DK-s trendek is arra utalnak, hogy mindkét párt veszített támogatókat a közéletileg aktív, a politika iránt érdeklődő fiatalok közül – és ebből nagy valószínűséggel elsősorban Bajnai Gordon pártszövetsége profitált.

121. A hallgatók politikai érdeklődéséről részletesen lásd Szabó A.–Óross 2012 és Óross–Szabó A. 2014.

4. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok közéleti érdeklődése, 2012–2013.

„Mennyire érdekel Téged a politika?”

(1–5, 1=egyáltalán nem, 5=nagyon érdekel, százalék)

párt / vizsgálati hullám	Egyáltalán nem	2	3	4	Nagyon érdekel	
Együtt–PM 2013	10	12	27	29	23	
MSZP	2012	17	22	15	29	17
	2013	16	38	16	14	16
DK	2012	2	10	19	36	33
	2013	23	8	31	15	23
Összes fiatal	2012	10	20	21	27	22
	2013	17	21	27	19	16

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

A politika iránti általános érdeklődés tökéletesen visszaköszön a választási részvételi hajlandóságban is (5. táblázat). A növekvő passzivitás kimutatható az MSZP-sok, és még látványosabban a DK-sok között is. A kutatás első hulláma során a DK-sok szinte egy emberként mentek volna szavazni (84 százalékuk biztosra ígérte részvételét), elszántságuk kiemelkedő volt. A második hullám adatfelvétele viszont azt mutatja, hogy a megmaradt kevés DK-s lelkesedése sem a régi, arányaiban ugyanannyian mennének el biztosan szavazni, mint az egyébként passzívnak számító szocialisták (58 százalék).

Az Együtt–PM-sok közéleti érdeklődése nagyrészt szavazatra is váltható. A szimpatizánsok 70 százaléka ígéri biztosra, hogy részt venne a választáson, ami az összes párt közül a legmagasabb érték. Ez jelentős változás a tavaly a legnagyobb baloldali tábor kitévő LMP-sok karakteréhez képest. Az ökopárt esetében egy aktívabb magról és egy, a párttal szimpatizáló, de még a választási részvételében is kérdéses támogatói körrel beszélhetünk (KEIL 2012). A korábbi LMP-ekhez képest az Együtt–PM-sok kötődése a politikához és kedvenc pártjukhoz szorosabb. A kapcsolat erőssége nem marad meg az egyszerű távoli szimpátiánál, joggal számíthat a párt a szavazatukra és akár más közéleti tevékenységükre is a jövőben.

5. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és a DK-s fiatalok választási részvételi hajlandósága, 2012–2013

(százalékos megoszlás).

párt / vizsgálati hullám	Biztosan elmenne	Valószínűleg elmenne	Valószínűleg nem menne el	Biztosan nem menne el	
Együtt–PM 2013	70	22	5	3	
MSZP	2012	66	15	16	3
	2013	58	32	5	5
DK	2012	84	16	0	0
	2013	58	25	17	0
Összes fiatal	2012	66	23	8	3
	2013	51	28	13	8

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

Egyéb közéleti aktivitás lehet a különböző utcai megmozdulásokon való részvétel, politikai nyilatkozatok, petíciók aláírása, aláírásgyűjtés vagy akár az aktív kampányolás is a választásokat megelőző hetekben-hónapokban. Ezen tevékenységek közül nincs olyan, amelyben az Együtt-PM-es támogatók az átlagosnál kevésbé tapasztaltnak számítanak, sőt, több szempontból is rutinos aktivistának tekinthetjük őket (6. táblázat). A pártszövetséggel szimpatizálók 46 százaléka vett már részt törvényes demonstráción, tüntetésen (a hallgatók aktivitásáról részletesen lásd OROSS-SZABÓ A. 2014 jelen kötetben). Ez nemcsak a többi baloldali párthoz képest mutat nagyobb nyitottságot az utcai politizálásra, hanem az összes párt támogatóival összevetve is. Ugyancsak átlagon felül aktívak az Együtt-PM-es fiatalok, ha politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírásáról van szó. 43 százalékuk írt már alá ilyen típusú dokumentumot, míg ez csak az összes fiatal 30 százalékára igaz. Bajnai Gordon támogatói közül tízből hárman aláírásgyűjtésben is részt vettek már – ez az egyetemisták-főiskolások átlagos tapasztalati szintjének számít. Szintén átlagos kampánytapasztalattal bírnak az Együtt-PM-es fiatalok. Mivel e pártszövetség színeiben még nem volt alkalmuk kampányolni, ezt a munkát a korábbi kampányok során más pártok színeiben végezheték el. Régi igazság, hogy nemcsak az idősebb, hanem a fiatalabb MSZP-szek nagy részét sem könnyű rávenni utcai megmozdulásra. Ez a megállapítás továbbra is igaz. Egy év alatt tovább csökkent azon szocialista szimpatizánsok aránya, akik vettek már részt tüntetésen, már csak tízből ketten rendelkeznek ilyen tapasztalattal. Az adatok ugyanakkor azt mutatják, hogy a csökkenő szocialista táborban a passzív többség mellett van egy, a többi párttal összehasonlítva is rutinos kisebbség, akik már a korábbi években is aktívan segítettek az MSZP-t. Míg az összes fiatal 13 százalékának van csak kampánytapasztalata, addig ez a szocialisták 22 százalékára igaz. 40 százalékuk részt vett az elmúlt évek számos aláírásgyűjtésének valamelyikében, egyharmaduk politikai nyilatkozatokat is aláírt már. Az MSZP-s fiatalok közéleti tapasztaltságáról szóló adatok azt jelzik, hogy a 2012-eshez képest kisebb táborban arányaiban felértékelődnek azok a hűséges és tapasztalt aktivisták, akik továbbra is kitartanak az MSZP mellett. Nincsenek sokan, de közülük arányaiban viszonylag sokan vannak azok, akiknek a tapasztalatára építeni lehet a következő kampányokban is. A tavaly még elszánt aktivistaként jellemezhető Demokratikus Koalíció mutatóiban jelentkező visszaesés pedig egy újabb bizonyítéka annak, hogy a közéletileg legaktívabb DK-sok elhagyták a pártot 2012 óta, és akik maradtak, nem aktívabbak és tapasztaltabbak az átlagnál.

6. táblázat.

Az Együtt-PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok közéleti aktivitása, 2012-2013.

„Az alábbi tevékenységek közül részt vettél-e valaha bármelyikben?”

(„igen” válaszok százalékos aránya a kérdésre választ adók körében)

aktivitási forma	Együtt-PM 2013	MSZP		DK		Összes fiatal	
		2012	2013	2012	2013	2012	2013
Aláírásgyűjtés	29	35	40	27	25	46	30
Politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírása	43	30	35	56	42	41	30
Törvényes demonstráció, tüntetés	46	26	19	57	27	44	31
Utcai zavargás	2	2	0	2	0	3	3
Termék szándékos bojkottja	34	11	24	39	46	34	36
Kampánytevékenység	10	12	22	16	8	20	13

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

A közéleti kérdések eltérő mértékben határozzák meg az Együtt-PM-es, az MSZP-s és a DK-s fiatalok hétköznapjait is. Az MSZP-sok többsége kívül tartja társas kapcsolatainak a közéleti ügyek megvitatását, csak harmaduk beszélget rendszeresen, a családon belül vagy barátokkal, politikai ügyekről. Előbbi mutató nagyjából átlagosnak számít a magyar fiatalok között (a teljes mintában 35 százalék az arány), utóbbi már elmarad attól (40 százalék beszélget politikáról a barátaival). A DK-sok is hasonló mértékben nyílnak meg családjuk és barátaik előtt, az Együtt-PM-esek mindennapjainak azonban szinte természetes része, hogy a politika is szóba kerül. A Együtt-PM támogatóinak 61 százaléka beszélget közéleti kérdésekről a barátaival, és 51 százaléka a családban sem ódzkodik az ilyen típusú kérdések megvitatásától.

Az aktivitás, a cselekvésre való hajlandóság a földrajzi mobilitás szempontjából is tetten érhető Bajnai Gordon fiatal szavazóinál. Az Együtt-PM-esek 63 százaléka tervezi, hogy külföldre megy tanulni, 83 százaléka valószínűnek vagy biztosnak tartja, hogy fog külföldön dolgozni, és 49 százalék azt is el tudja képzelni, hogy külföldön fog letelepedni. A DK-sok is hasonlóan nyitottak a külföldi tapasztalatszerzésre vagy akár a letelepedésre, a magyar fiatalokra összességében azonban azért ennél valamelyest alacsonyabb – de alacsonynak semmiképpen sem nevezhető – mobilitási kedv a jellemző. Külföldi tanulmányokat az összes fiatal 47 százaléka fontolgat, munkát külföldön 71 százalék vállalna és 35 százalék – még a jobbikosok 30 százaléka is – letelepedne másik országban. A szocialista fiatalok az átlagnál nagyobb mértékben indulnának útnak – 49 százalék tanulna külföldön, 78 százalék vállalna munkát másik országban, 38 százalék telepedne le máshol –, de azért hajlandóságuk az Együtt-PM-esekétől elmarad. Az összes fiatal által adott válaszok is magas elvándorlási hajlandóságot mutatnak, a jó egzisztenciális háttérrel rendelkező Együtt-PM-esek esetében ez már több is annál. Szinte alapnak számít, hogy valaki azt tervezi, próbára teszi magát külföldön is. Mint minden fiatal esetében, náluk is az a fő kérdés, hogy később látnak-e olyan lehetőségeket Magyarországon, ami miatt érdemesnek tartják majd a visszatérést.

3. A BALOLDALI FIATALOK ÉRTÉKVILÁGA

Az Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es kutatás értékrendekre, attitűdökre vonatkozó adatainak egyik fő megállapítása volt, hogy az MSZP-t, illetve az LMP-t és a DK-t egy világ választja el egymástól. Az Együtt-PM szövetség értékrend tekintetében egy balközép olvasztótégely szerepét tölti be, ami sok kérdés esetében jár együtt az MSZP-től való értékrendbeli távolság csökkenésével. Ennek egyik fontos jele a baloldali-jobboldali önmeghatározás során felvett Együtt-PM-es pozíció (7. táblázat). A 2012-es kutatás legnagyobb baloldali pártja, az LMP szavazói a baloldalra helyezték ugyan pártjukat, de csak enyhén, a középértékhez viszonylag közel (3,65). Az LMP és a DK között akkor háromnegyed pontnyi távolság volt a hétfokú skálán, a leginkább baloldali önképpel rendelkező MSZP pedig csaknem egy egész ponttal volt balrább az ökopárttól.

Az Együtt-PM a tavalyi LMP és az MSZP közé félútra érkezett meg (3,16). Ez azt jelenti, hogy az Együtt-PM szimpatizánsai az LMP-nél markánsabban felvállalják baloldaliságukat, és a magyar pártrendszerben – ahol a bal-jobb önmeghatározás rendre nem értékrendi elkötelezettséget, hanem a pártpolitikai küzdelmekben egyfajta pártos címkét jelent (Tóka 2005) – egyértelműen kormányváltást kívánó, ellenzéki szerepben helyezik el magukat. A „létező” baloldalt és jobboldalt továbbra is egyaránt elutasító, szakadás utáni LMP ettől az új formációtól jobbra található, de még a középérték baloldalán. Pontosan ott, ahol egy évvel korábban is. A DK-sok is a baloldalon helyezik el magukat, de a számokból az derül ki, hogy a pártot azok a támogatói hagyták el, akik magukat még egyértelműbben baloldalra – és egyben a Fidesztől a lehető legtávolabb – helyezték el.

A bal-jobb skálán továbbra is a szocialista fiatalok adják maguknak a legbaloldalibb öndefiníciót (2,83). Ez a pozíció legalább annyira – ha nem jobban – jelent éles szembenállást a jobboldali kormányzással, mint gazdasági-szociális értékválasztást. Ha a bal-jobb kérdésre egyszerűsödik a választás, akkor az Együtt-PM és az MSZP nincsenek messze egymástól, a két párt szavazóinak önképe jó alapot szolgáltathat egy választási összefogáshoz.

7. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok önmeghatározása a bal-jobb, a liberális-konzervatív és a mérsékelt-radikális skálán, 2012–2013 (átlagpontok)

párt / vizsgálati hullám		Baloldali–jobbaldali (1=baloldali, 7=jobbaldali)	Liberális– konzervatív (1=liberális, 7=konzervatív)	Mérsékelt–radikális (1=mérsékelt, 7=radikális)
Együtt–PM 2013		3,16	2,74	3,01
MSZP	2012	2,68	3,13	3,37
	2013	2,83	2,94	2,96
DK	2012	2,91	2,58	2,80
	2013	3,58	2,68	2,40
Összes fiatal átlaga	2012	4,59	3,70	3,79
	2013	4,36	3,72	3,58

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

Közelebb kerültek egymáshoz a baloldali fiatalok a liberális–konzervatív skálán is az elmúlt egy évben. Továbbra is a DK-sok (2,68) állnak a pártrendszer liberális szélén, de nagyon közel van hozzá az Együtt–PM (2,74), és nincs áthidalhatatlan különbség az MSZP-sokkal sem (2,94). A szakadás után az LMP is csak egy árnyalatnyival mozdult el konzervatív irányba (2,82 után 2,91), így is erősen a liberális térfélen helyezik el magukat a támogatóik. Míg tavaly azt lehetett megállapítani, hogy az MSZP-sok ugyanolyan távolságra voltak a DK-soktól, mint a konzervatív fiatalokat is magában foglaló összes fiatal átlagától, addig 2013-ban a szocialisták jóval közelebb vannak a többi baloldali párt szavazóihoz, mint a teljes minta átlagához.

A baloldali és a liberális címkék mellett a radikalizmus elvetése jellemző a vizsgált pártok támogatóira. Az Együtt–PM, az MSZP és a DK szavazói is mérsékelt pozíciót foglalnak el az összes fiatal átlagánál, és a többi pártnál (radikalizmus sorrendjében: Jobbik, Fidesz, LMP) is.

Immáron összekötik a baloldali fiatalokat a demokráciával kapcsolatos attitűdök is (8. táblázat). A korábbiaktól eltérően ebben a kutatásban már az MSZP-sok többsége is úgy véli, hogy a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb, és ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent (34 százalékról 14 százalékra) azok aránya, akik elfogadhatónak tartják a diktatúrát, mint politikai rendszert. Kevésbé számít meglepetésnek, hogy az Együtt–PM-esek különösen érzékenyek a kérdésre – közülük tartják a legtöbben (64 százalék), hogy a demokrácia minden más rendszernél jobb. Az továbbra sem állítható, hogy a demokrácia minősége lenne a legfontosabb ügy, amivel tűzbe lehetne hozni a baloldali fiatalokat, de az mindenestre megállapítható, hogy éles véleménykülönbség nincs a kérdésben a baloldali fiatalok között.

8. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok demokráciával kapcsolatos attitűdje, 2012–2013.

„A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb a Te véleményedhez?”

(százalékos megoszlás a kérdésre választ adók körében)

Állítás	Együtt–PM 2013	MSZP		DK		Összes fiatal	
		2012	2013	2012	2013	2012	2013
A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb.	64	39	57	65	60	41	42
Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokrácia. + A mai magyarországi helyzet annyira rossz, hogy a diktatúra jobb lenne.	18	34	14	19	10	36	29
A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik.	18	27	29	16	30	23	29

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

Nem beszélhetünk egymással össze nem békíthető külön világokról sem, amikor a baloldali fiatalok értékrendjéről esik szó (9. táblázat). Árnyalatbeli különbségek természetesen vannak az egyes táborok között, de alapvetően a teljes fiatal baloldala igaz, hogy gazdasági kérdésekben balközép, társadalompolitikai és kulturális kérdésekben mérsékelt liberális álláspontot foglal el.

Az állam szerepét illetően az Együtt–PM és az MSZP támogatói is inkább azzal értenek egyet (3,39 és 3,31 ötös skálán), hogy az államnak több felelősséget kellene vállalnia az emberekért, és a DK-sok is inkább középen állnak már (2,97), mintsem a liberális gazdaságpolitikai oldalon. Érdekeség, hogy egy év alatt az összes fiatal átlagos véleménye is balrább csúszott (3,41). Így történt ez a szocialista fiatalokkal is. Az MSZP-szek véleménye – csakúgy, mint 2012-ben – az állam szerepéről nagyjából együtt mozog a teljes minta átlagával. Ugyanez igaz az Együtt–PM-sekre, ami jelzi, hogy a pártszövetség ifjú támogatói a tavalyi LMP-nél balrább helyezik el magukat gazdaságpolitikai kérdésekben. Ez jelentős változás: míg 2012-ben a Fidesztől a pártrendszerben balra álló erők közül csak a szocialisták helyezkedtek el a gazdasági balon, ez ma már az érintett fiatalok túlnyomó többségére igaz.

Kulturális értékrendbeli kérdésekben legalább annyira látványos volt a különbség a kutatás első hulláma során, mint gazdaságpolitikai kérdésekben. A karakteresen liberális LMP és DK mellett a centristább, az átlag magyar fiatal értékrendjéhez közelebb álló szocialisták alkották a sokszínű fiatal baloldalt. Az Együtt–PM megjelenésével és az MSZP-s fiatalok értékpreferenciáinak alakulásával a korábbi jelentős különbség árnyalatnyi differenciává vált. Jó példa erre a rendpártiság és a cigányság megítélésének változása. A szocialista fiatalok az egy évvel korábbihoz (2,75) képest kevésbé szimpatizálnak azzal a kijelentéssel, hogy „fokozott szigor szükséges a közrend védelmében”, és ma már a középpérték liberális oldalán helyezik el magukat (3,27). Az Együtt–PM-esek is gyakorlatilag azonos pozícióban vannak, egy hajszállal közelebb a középpértékhez (3,12).

9. táblázat.

Az Együtt 2014–PM-s, az MSZP-s és DK-s fiatalok attitűdjei néhány fontosabb politikai kérdésben, 2012–2013
(átlagpontok, 1–5 skálán*)

Állítások		Együtt– PM 2013 2012	MSZP		DK		Összes fiatal átlaga	
			2013	2012	2013	2012	2013	
Tekintély-elvűség	A gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztelet.	2,95	3,55	3,41	2,80	2,69	3,50	3,44
	Az országnak nem politikai programokra van szüksége, hanem erős kezű vezetőkre.	2,43	3,01	2,97	2,42	2,35	3,09	3,11
Rendpártiság	Fokozott szigor szükséges a közrend védelmében=1. Az emberek jogait védeni kell a hatóságokkal szemben=5	3,12	2,75**	3,27	3,13**	3,65	2,75*	3,70
Cigányság	A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	2,38	3,45	2,44	2,65	2,01	3,27	2,99
	Minden cigány gyereknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson.	4,22	3,73	4,02	4,30	4,56	3,66	3,79
Állam szerepe vs egyéni felelősség	Az embereknek több felelősséget kellene vállalniuk önmagukért=1, Az államnak több felelősséget kellene vállalnia az emberekért=5	3,39	2,91**	3,31	2,49**	2,97	2,93**	3,41
Gender	A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a feleségnek a háztartással és a gyerekekkel kell foglalkoznia.	1,79	1,98	1,97	1,69	2,19	2,22	2,18

Megjegyzések:

Az 1–5 skála esetében 1=egyáltalán nem ért egyet, 5=teljes mértékben egyetért.

Megjegyzés: A **-gal jelölt adatok a 2012-es 1–10-es skáláról a 2013-as 1–5 skálára transzformálva.

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon 2012-es és Aktív Fiatalok Magyarországon 2013-as kutatásai.

Szintén eltűnt a baloldalon belül a cigányság megítélésében korábban tapasztalt hatalmas különbség. Az igazi meglepetés itt nem az Együtt–PM-esek toleráns, liberális értékeket tükröző számai, hanem az, hogy a cigányellenesség az elmúlt egy évben a szocialista fiatalok körében mérséklődni látszik. 2012-ben a cigányság ügye az egyik legmegosztottabb kérdésnek számított az MSZP-s, és a másik oldalon az LMP-s és DK-s fiatalok között. Az új adatok alapján a szocialisták is inkább elutasítják, hogy „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van” (a 2012-es 3,45-tel szemben a 2013-as felmérés 2,44-et mutat ötös skálán). Az összes fiatal átlaga is némileg enyhülő cigányellenességet mutat (3,27 helyett 2,99), de a szocialisták lépése a liberális vélemény irányába ennél érzékelhetően nagyobb. Az Együtt–PM-esek is a középértéknél és az összes fiatal átlagánál liberálisabb álláspontot foglalnak el. Ezt bizonyítja a roma integrációhoz való viszonyt bemutató eredmény sor. Az Együtt–PM-esek és a szocialisták is az átlagnál nagyobb mértékben értenek egyet azzal, hogy „minden cigány gyereknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson”. Rendpártiság és a cigányság megítélése tekintetében is a maroknyi DK-s képviseli a legliberálisabb véleményt. Ez már 2012-ben is így volt, de az eredmények azt mutatják, hogy akik kitaranak a párt mellett, azok a DK-n belül is kifejezetten liberálisnak számítottak.

Igen nagy az összhang a baloldalon a női-férfi szerepekről alkotott véleményekben is. Mindhárom párt szavazói elutasítják azt a világképet, mely szerint „a férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a feleségnek a háztartással és a gyerekekkel kell foglalkoznia”. Az ötös skálán a kettes körüli értékek jól jelzik, hogy a gender-kérdés macho megközelítésének elutasítása egyhangú. A nők emancipációja tekintetében mutatkozó egyetértés nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a tekintélyelvűségről minden esetben teljesen ugyanúgy gondolkodnak a baloldalon. A szocialisták inkább egyetértenek azzal, hogy „a gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztélet” és a többi baloldali pártnál nagyobb mértékben támogatják azt, hogy „az országnak nem politikai programokra van szüksége, hanem erős kezű vezetőkre”. A szocialisták pozíciója mindkét kérdésben ott található, ahol az országos átlag, egyedül e tekintetben nem állnak az MSZP-ek a liberális térfelel. Az Együtt-PM-esek és a DK-sok elutasítják, hogy az országnak elsősorban erős kezű vezetőkre lenne szüksége, és az átlagnál jóval kevésbé gondolják azt, hogy a gyermekek nevelése során az engedelmességre tanítás lenne az első.

A baloldali fiatalok értékrendjét vizsgálva megállapítható, hogy a különböző pártok támogatói között kialakítható egy közös nevező, amely nemcsak a pártelítek, hanem az ifjú szavazók számára is elfogadható lehet. Ennek fontos elemei lehetnek többek között a baloldali gazdaságpolitika, a demokratikus intézményrendszer erősítése melletti elkötelezettség és az esélyegyenlőség támogatása. A hangsúlyokban és prioritásokban lehetnek különbségek, de az alapirányokat illetően elérhető az egyetértés. A hangsúlybeli különbségeket a legjobban talán az ideológiai öndefinícióra vonatkozó eredményekből lehet kiolvasni. Az Együtt-PM és a DK támogatóinak csaknem fele liberális/szabadgondolkodásúként határozta meg önmagát, a szocialisták között e kategóriát 37 százalék érezte magához közelállóknak. Míg az Együtt-PM-esek és a DK-sok közül második legtöbben az európai/nyugatos címkét választották (26 százalék, illetve 15 százalék), addig az MSZP-ek a szociáldemokratát érezték testhezállóknak (16 százalék).

KONKLÚZIÓ

A parlamenti ciklus közben is átalakuló magyar pártrendszerben balközép olvasztótégelyként jelent meg az Együtt-PM pártszövetség. Az új politikai formáció az LMP, az MSZP és a DK rovására is erősödni tudott. Bajnai Gordon visszatérése jellemzően valamennyi politikai erőttől a kiemelten jó családi háttérrel és anyagi helyzettel rendelkező fiatalokra hatott mágnesként. Az Együtt-PM fiataljai kétharmadának van saját bevétele, a szülők valamennyi párt közül a legértelmiségibb háttérrel biztosítják a gyermekeiknek. A társadalmi háttér tekintetében a távolság az értelmiségi elitcsapat – 2012-ben főként az LMP, kisebb mértékben a DK támogatói, 2013-ban elsősorban az Együtt-PM-esek – és a rosszabb körülmények közül induló MSZP-ek között tovább nőtt. A szocialista fiatalok a családi háttér és az anyagi függetlenség terén nemcsak az Együtt-PM-esektől, de az országos átlagtól is elmaradnak. A felmérés eredményesorai azt bizonyítják, hogy az MSZP-től és a korábban kiemelkedően privilegizált helyzetű fiatalok által támogatott DK-tól is a jobb társadalmi helyzetben lévő szimpatizánsok távoztak, és ebből jól láthatóan a Bajnai Gordon által vezetett pártszövetség profitált.

A balközép olvasztótégely korlátait pont annak erősen fővárosi, elit értelmiségi jellege adja. Az Együtt 2014-PM főváros-centrikusságát jól jelzi, hogy a táboron belül a budapestiek aránya még nagyobb, mint amit korábban az LMP-nél és a DK-nál láthattunk. Budapesten kívül minden településtípuson alulreprezentált az Együtt-PM, a párt karaktere, stílusa, imázsa vidéken – legfőképpen a falvakban – jóval kevésbé talált pozitív fogadtatásra. Bajnai Gordon visszatérését követően az MSZP veszített fiatal szavazókat a nagyvárosokban, és a szocialista táboron belül – súlyukat tekintve – jelentősen felértékelődtek a kisvárosokban élők. A szocialisták erőssége a kisvárosokban relatív, és a baloldali fiatalok nagy részét lefedő Együtt-PM Budapest-központúságával együtt rámutat arra, hogy a baloldal általában véve is küzd azzal, hogy a nagyvárosokon kívül is fiatal támogatókat találjon.

A társadalmi háttér mellett közéleti aktivitás tekintetében is nagy különbség rajzolódik ki az Együtt-PM-es és a szocialista fiatalok között. Az összes fiatal között az Együtt-PM-eseket érdekli a legnagyobb mértékben a politika. Az új pártszövetség számára a legnagyobb értéke talán annak van, hogy esetükben a közéleti érdeklődés nem egy távoli szimpátiát, hanem szavazatra és akár politikai akciókra, kampánytevékenységre is váltható elkötelezettséget jelent. Ez a tudatos aktivizmus korábban az LMP aktív magjára és a DK-sokra volt jellemző. A politika, a közügyek megbeszélése az Együtt-PM-esek mindennapjainak is része. Míg a szocialisták jellemzően társas kapcsolataikon kívül tartják a politikát, addig az új párt támogatói a családon belül és a barátok között is az átlagosnál szívesebben beszélnek róla. A korábban is passzívnak számító szocialisták közül akadtak politikailag aktív távozók, így a párt 2013-as szavazói még az egy évvel korábinál is

kevesebb érdeklődést mutatnak a közügyek iránt. Tízből három szocialista fiatal érdekel már csak a politika, csökkent a választási részvételi hajlandóságuk és kisebb azon szocialisták aránya, akik vettek már részt utcai megmozdulásokon. Az aktív értelmiségi DK-sok – valószínűleg az Együtt-PM-hez történt – távozását jelzi, hogy a 2012-ben a legelszántabb közösségnek számító DK-sok ma már nem aktívabbak az átlagnál. A baloldali fiatalok egy évvel korábbi tagolódásához képest már nem mondható, hogy az MSZP-s és a többi párt között éles választóvonal húzódna az értékvilágok tekintetében. Az Együtt-PM megjelenésével az értékrendbeli távolság csökkent ahhoz képest, amekkora az LMP és DK, illetve az MSZP között volt. Az Együtt-PM-eseknek a korábbi LMP-ekhez képest markánsabb baloldali önképük van, gazdaságpolitikai kérdésekben baloldalra helyezik magukat, kulturális kérdésekben pedig mérsékelt liberális pozíciót vesznek fel. Árnyalatnyi különbségek továbbra is vannak a baloldalon – a DK mellett kitartók a legtöbb kérdésben liberálisabbak, a szocialisták olykor közelebb állnak a középértékekhez, mint az Együtt-PM-esek – de az alapokban nincs nagy különbség. Látványos eltérés egyedül a tekintélyelvűség megítélésében mutatkozik az azt elfogadhatónak tartó szocialista és a liberálisabb Együtt-PM-esek között, de ez a véleménykülönbség aligha lehet akadály a jövőbeli együttműködésnek.

Az Együtt-PM szövetség szavazóinak karaktere annak a bizonyítéka, hogy a magyar pártrendszer baloldalán nem válik már olyan élesen el a „rég” és az „új”, mint ahogy az a 2012-es kutatásban tapasztalható volt. Az Együtt-PM elég „új” ahhoz, hogy a volt LMP-ek a „korszakváltás” reményét lássák benne, és elég „rég” ahhoz, hogy a korábbi évek szocialista kormányzásából pozitívumokat is látó fiatalok is támogatni tudják. Ebből következően a különböző háttérű baloldali fiatalokat egyaránt képes maga mögé állítani. Ezen fiatalok legfőbb jellemzője nem valamely értékrendbeli tulajdonság, hanem társadalmi-demográfiai. Az Együtt-PM a nagyvárosi, jó családi háttérű és Aktív Fiatalok olvasztótégelye. Értékrendi alapon a kisebb különbségek ellenére ez a közösség azonban kompatibilis a szintén főként városi, de jóval rosszabb családi háttérű és passzívabb szocialista fiatalokkal. A különböző politikai háttérű fiatalok integrálása, a táborok egymáshoz közel eső öndefiníciója és az értékrendbeli különbségek csökkenése azt mutatja, hogy a bal-jobb törésvonal, a kormányváltás célkitűzése fokozatosan felülírja a 2010-2012 között szilárdnak tűnő választóvonalat az established és az újhullámos baloldal között.

IRODALOM

- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Bíró-Nagy András (2012): Sokszinű fiatal baloldal. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012. Apátia-Radikalizmus-Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged, Belvedere Meridionale, 203–221.
- Keil András (2012): Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP szavazók jellemzése. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012. Apátia-Radikalizmus-Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Belvedere Meridionale, Szeged. p. 157-182.
- Keil András (2013):
- Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.) (2001): *Ifjúság2000 Gyorsjelentés* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Róna Dániel – Szabó Andrea (2012): A kutatás módszertana. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012. Apátia-Radikalizmus-Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged, Belvedere Meridionale, 15–24.
- Szabó Andrea (2014): A kutatás módszertana. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-Radikalizmus-Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged, Belvedere Meridionale,
- Tóka Gábor (2005): A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA.